

ZDRAVKO TOMAC

Napadi na koncepcijo reševanja nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji so del širše strategije opozicijskih sil

Tema moje razprave je povezana z osnovno temo, o kateri ste govorili vsi in ki se nanaša na problem razmerja razredno-nacionalno v sodobnih razmerah, o čemer smo danes prav tako že govorili. Nobenega teoretskega problema ni mogoče obravnavati zunaj časa in zgodovinske celote, v kateri se dogaja. V tem smislu se mi zdi, da naše razprave v zadnjih letih niso bile dovolj povezane s konkretnimi ekonomskimi in političnimi razmerami ter protislovji, v katerih je svet, posebej pa Jugoslavija. Zato bom najprej navrgel nekaj misli o konkretnih razmerah, saj te pojasnjujejo nastanek številnih problemov in dilem, ki so nam vsiljene oziroma se nam nenehno vsiljujejo. Nekako od osemdesetih let sem poteka v Jugoslaviji velik politični boj, v začetku prikrit, danes pa vse bolj odprt, o tem, ali je treba nadaljevati po isti poti in z isto strategijo odpravljati šibke točke, ali pa je treba to strategijo spremeniti. Ponovno preiskovanje preteklosti, sedanjosti, poti prihodnosti, pospešujejo trije veliki dogodki: odhod velikanov revolucije, predvsem Kardelja in Tita, in prehod razvoja Jugoslavije v posttitovsko obdobje (v vseh prihodnjih raziskavah našega razvoja bo to verjetno leto, ki bo govorilo o novem obdobju razvoja Jugoslavije).

Na to obdobje so se pripravljale številne sile, tako v državi kot tudi v svetu. Tudi zato se problemi v prvih letih po Titu niso pravočasno reševali, z njihovim reševanjem so odlašali, da ne bi nastal prostor za sile, ki so se pripravljale na akcijo po tem, ko smo fizično izgubili Tita.

Hkrati so to tudi leta porajanja velike ekonomske krize, ki izhaja sicer iz precej daljne preteklosti. Kljub temu pa neposredno pred krizo, na XI. kongresu ZKJ, ni bilo razprav o možnosti ekonomske krize. Našla nas je nepripravljene, prišla je kot elementarna nesreča. Tretji velik dogodek je bila kontrarevolucija na Kosovu.

Vse to je odprlo prostor silam, poraženim ob sprejemu amandmajev k Ustavi iz l. 1971 in ob novi Ustavi l. 1974, ki so poskušale z bučnimi in močnimi pritiski obnoviti stara in že presežena vprašanja, ponovno postaviti na dnevni red vsa tista vprašanja in koncepcije, ki smo jih enotno in odločno zavrnila že ob amandmajih 1971 in novi Ustavi 1974.

Ob pozorni analizi tega, kar se je dogajalo in kar se dogaja v zadnjih petih letih v Jugoslaviji, ni težko dokazati, da obstajajo pomembne opozicijske sile, ki so zavzele ustrezne položaje tudi znotraj institucij sistema, pa tudi to, da so zaznavna omahovanja celo v delu socialističnih sil in fronte socialističnih sil, ki omogočajo zahteve po ponovnem preverjanju pravilnosti strategije razvoja jugoslovanske družbe in postavljajo pod vprašaj kontinuiteto jugoslovanske socialistične revolucije.

Če sistematično analiziramo različne napade na politiko ZKJ in na Ustavo iz l. 1974 v zadnjih petih letih, lahko brez težav ugotovimo, da je cilj napadov enoten, da pa se glede na okoliščine spreminjajo uporabljena sredstva. Enkrat sta to »Goli otok« in Informbiro, drugič revoluciji in novi oblasti odrekajo legitimnost in legalnost ter ponarejajo zgodovinske resnice. Potem pride na vrsto politični sistem z napadi na temelje ureditve mednacionalnih odnosov, na sistem sprejemanja odločitev s sporazumevanjem itn. Vsi ti napadi imajo neko skupno značilnost, najsi so še tako različni – z vsemi sredstvi želijo dokazati, da tako sedanja

strategija razvoja, kakor tudi temelji, ki jih je postavila Ustava l. 1974, niso dobri, da povzročajo krizo in jih je treba spremeniti. V začetku so bili napadi v glavnem naperjeni proti obstoječemu stanju, niso pa ponujali novih koncepcij. Danes nekateri menijo, da gredo lahko še dlje, da lahko ponudijo in oblikujejo nove koncepcije, novo strategijo.

Takšne koncepcije vse bolj prihajajo na dan tudi v različnih razpravah o ustavnem sistemu Jugoslavije in še zlasti po zaključku besedila Kritične analize delovanja političnega sistema, ki je zelo konkretno in jasno pokazala vzroke krize. Tako se nadaljuje tisto, kar se je dogajalo že v času snovanja kritične analize delovanja političnega sistema. Ko je razprava potekala znotraj organiziranih subjektivnih sil in institucij, posebej v Zveznem svetu za vprašanja družbene ureditve, ko so bili potrebni veliki napor, da bi dosegli enotnost, ki jo danes v glavnem imamo, se je mimo te razprave in vstric z njo v javnosti agresivno in bučno vsiljevalo vzdušje, ki je prepričevalo, da ni izhoda iz krize, če ne bomo opustili dosedanje strategije razvoja, če ne bomo spremenili koncepcije Ustave l. 1974 in ZZD iz l. 1976 ter temeljnih načel, na katerih sta zgrajena.

Kritiko ustave, posebej koncepcije jugoslovanskega federalizma, lahko obsežemo v naslednjih točkah:

– Ustava iz l. 1974 je napravila velik odmik od AVNOJ-a, zato je treba opustiti temeljna ustavna določila o nacionalnih vprašanjih v Jugoslaviji, saj bi se tako menda vrnilo k izvirnim AVNOJ-skim načelom;

– Ustava iz l. 1974 je koncesija nacionalističnim silam; nastala je pod pritiskom nacionalističnih sil, preveč poudarja nacionalno, absolutizira suverenost republik in razbija enotnost Jugoslavije;

– Ustava iz l. 1974 je razbila enotnost jugoslovanskega delavskega razreda in razredno podredila nacionalnemu, pravzaprav je v celoti preveč poudarila nacionalno na račun razrednega;

– Kriza izhaja iz samega sistema, ustavni sistem pa reproducira in povzroča krizo;

– Ustava je v nasprotju s programom Partije iz l. 1958;

– Brez opuščanja koncepcije Ustave in ZZD ni mogoče izvesti Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije.

Nekateri gredo celo tako daleč, da trdijo, da so določila Ustave iz leta 1974 v nasprotju s Titovo vizijo socialistične revolucije, ker naj bi Tito v tem času že izpuščal krmilo iz svojih rok in so zato ta določila vsiljena, oziroma dejansko sprejeta mimo njegove volje. S tem skušajo ločiti Tita in Kardelja in si tako zagotoviti, da bi v imenu vrnitve k Titovim koncepcijam pritegnili določene sile v boju za dekardeljizacijo našega sistema.

Tudi potem, ko je Kritična analiza delovanja političnega sistema izšla v javnosti ter zelo jasno in argumentirano opozorila na neutemeljenost takšnih napadov na ustavni sistem, so se podobni napadi nadaljevali. Na različnih straneh so trdili, da je Kritična analiza ostala pri »radikalni kozmetiki«, da pomeni zmago sil statusa quo in slab odgovor na zahteve in pričakovanja, ker da ne prinaša sprememb, ki so nujne.

Katere naj bi bile te nujne spremembe, o tem nas žal, seznanjajo institucije našega socialističnega sistema, glasila Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije in zelo ugledni politični tedniki. V ilustracijo bom navedel dva primera, čeprav bi jih lahko še več in hujših obsodb obstoječega sistema. »Borba«, glasilo SZDL Jugoslavije brez komentarja citira razpravo o neki določeni knjigi in objavlja besedila, ki trdijo, da Ustava in ZZD pomenita kontrarevolucijo, da zaustavljata ekspanzijo ustvarjalnih potencialov, da nasprotujeta programu ZKJ, skratka, da brez opustitve koncepcij Ustave in ZZD ni rešitve iz krize. V NIN-u, zelo uglednem in vplivnem časopisu, pa še v mnogih drugih, se prav tako pogosto brez komentarja tiskajo izjave in spisi, kot na primer, da je Zakon o združenem delu nasproten programu Zveze komunistov Jugoslavije in da je razvoj jugoslovanske družbe napotil v smer, ki je nasprotna vrednostni orientaciji programa ZKJ iz leta 1958. Že nekajkrat je bila pohvaljena oddaja ljubljanske televizije, ki je govorila o odnosih razredno-nacionalno in smo jo lahko videli tudi v Zagrebu. V tej oddaji sem prvokrat slišal reakcijo na članek iz »Intervjuja«, ki je trdil, da v Jugoslaviji ni narodov, temveč le etnične skupine, če pa že je kakšen narod, je to le jugoslovanski narod. Prav neverjetno je, da lahko propagirajo tako konservativne rešitve, kakršnih se ne bi sramoval niti pokojni kralj Aleksander.

Postavlja se vprašanje, kako je mogoče v imenu lažne demokracije propagirati napade na same temelje in pridobitve socialistične revolucije v Jugoslaviji, kako to, da ni komentarjev in odzivov. To pomeni, da je tudi znotraj organiziranih subjektivnih sil dezorientacija, v delu teh sil pa bi morda našli tudi tiho podporo napadom na temelje sistema. Navedli bi lahko veliko primerov, ki spodkopavajo temelje in kontinuiteto revolucije, mi pa nanje ne odgovarjamo ali pa odgovarjamo precej sramežljivo, saj se bojimo, da bomo kot branilci AVNOJ-a, Ustave in kontinuitete revolucije uvrščeni med pripadnike prodane znanosti ter razglašeni za apologete in dogmatike.

Zaradi vsega tega menim, da se naš pogovor, v katerem sem slišal vrsto sijajnih misli o odnosu razrednega in nacionalnega, o kontinuiteti reševanja tega odnosa, ne sme končati za to mizo; s temi idejami in mnenji moram stopiti v javnost, kot znanstveni delavci moramo argumentirano opozoriti na neutemeljenost napadov na osnove sistema. Naj k temu dodam: nisem nasprotnik izražanja različnih mnenj, celo takih, ki objektivno nasprotujejo temeljnim opredelitvam in vrednotam te družbe. Ta družba je dovolj trdna, da jo takšna mišljenja ne bodo ogrozila; vendar pa ne morem razumeti bučnega propagiranja in populariziranja takšnih opozicijskih stališč, kar se pri nas nenehno dogaja. Česa takega ni najti v nobenem sistemu, tudi ne v zahodni demokraciji, na katero se sklicujejo številni kritiki našega sistema. Opozicijska mnenja, ki napadajo temeljne vrednote tega sistema, je sicer mogoče izpovedovati, vendar v Hyde parku ali v marginalnih publikacijah, ne pa v množičnih sredstvih informiranja. Pri nas pa takšna stališča propagirajo glasila Socialistične zveze. Mnenja, ki se ponavljajo in objavljajo pa – ne glede na neutemeljenost – pomembno vplivajo na razpoloženje ljudi. Predvčerajšnjim sem se o Kritični analizi pogovarjal s študenti na predavanju, ki ga je organiziralo politično društvo Hrvatske. Spoznal sem, da je pri mladih prisotna dokajšnja indoktrinacija, da prevladuje vzdušje, da je potrebna nova strategija in koncepcija političnega sistema. Močno sem se moral potruditi, da sem jim argumentirano pokazal, da Kritična analiza predlaga radikalne spremembe, vendar v okviru obstoječe strategije in kontinuitete revolucije ter v okviru ustave iz leta 1974.

Zato menim, da je danes pred nami težak političen boj in politična diferenciacija in da je treba javno razpravo o Kritični analizi preusmeriti v obliko politične diferenciacije v pogledu temeljnih načel našega sistema.

Z nekaj besedami se bom pridružil zelo zanimivemu izvajanju Cirila Ribičiča, ki je opozoril, da se skuša z vsiljeno dilemo: preglasovanje ali sporazumevanje – pravzaprav omajati enega od temeljev socialističnega samoupravljanja. Ribičič je pravilno ugotovil, da bi opuščanje sporazumevanja v Zboru republik in pokrajin pri sprejemanju odločitev o ekonomskih odnosih v Jugoslaviji in prehod na preglasovanje ogrozilo uresničevanje temeljnega načela našega sistema, da delavski razred kot hegemon naroda odloča o presežnem delu. Bistvu samoupravljanja je prav v sporazumevanju in dogovarjanju, določanju pravic in odgovornosti na podlagi soglasja, prostovoljnosti in solidarnosti. Teoretično to ni le metoda, ampak bistvo samoupravljanja. Vse, kar je zunaj tega, vsako odločanje z večinskimi glasovanjem je politično odločanje, je oblika države, samoupravljanje pa je antiteza države. Zato pomeni obsojanje in posmehovanje sporazumevanju, dogovarjanju in soglašanju napad na samo koncepcijo socialističnega samoupravljanja. Če bi opustili boj za sporazumevanje in dogovarjanje, solidarno sprejemanje odločitev in njihovo izvajanje, bi opustili boj za socialistično samoupravljanje. Lahko bi razpravljali o tem, ali je treba zaradi velikih protislovij, ki obstajajo v družbi, kreniti hitreje ali počasneje k uveljavljanju sporazumevanja in dogovarjanja; lahko bi razpravljali tudi o tem, ali je ponekod nemara nujno celo odnehati in preiti na metode preglasovanja – ne moremo pa sprejeti napada na samo koncepcijo in dopustiti, da bi se ji kdo posmehoval in jo obsojal.

Ustava je zelo natančno opredelila, da so nosilci suverenosti delovni ljudje, narodi in narodnosti. To je navidez protislovno, ker je suveren tako delovni človek kot tudi narod. Vendar pa iz celote ustave izhaja, da protislovja ni. Ustava v svoji celoti potrjuje, da so nosilci suverenosti delovni ljudje, da je delavski razred hegemon naroda in da delavski razred, organiziran kot narod z uresničevanjem nacionalnega kot delavsko-razrednega uresničuje enotnost razrednega in nacionalnega. Zato problemi pri uresničevanju jugoslovanskega federalizma ne izhajajo iz napačne strategije in slabih odločitev, ampak iz dejstva, a

se znotraj republike nacionalno ne izraža dovolj kot delavsko-razredno, da imajo primat v oblikovanju nacionalnega interesa tehnobirokratske strukture. Torej, če nacionalni interes ni hkrati izražen tudi kot delavsko-razredni interes, tedaj ni enotnosti razrednega in nacionalnega, ker tehnobirokratske strukture izrabljajo nacionalno zato, da bi vsilile svoj interes, ki nasprotuje interesom delavskega razreda. Zato menim, da moramo tudi našemu današnjemu pogovoru očitati, da je precej enostranski; v bojazni pred centralizmom in silami, ki skušajo podreti avnojske temelje enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, se pre malo pozornosti posveča odnosom znotraj republik in pokrajin. Iz naših pogovorov ni razvidno, da lahko nacionalno in razredno v praksi tudi ni identično, identično pa ne more biti zaradi tega, ker so v vseh republikah in pokrajinah interesi delavskega razreda v ozadju; objektivno nastaja prostor za teze, ki razredno in nacionalnemu postavljajo eno proti drugemu. Zato se je treba spomniti in nenehno vztrajati pri znanih Krleževih stališčih, da so različne kontinuitete boja za reševanje nacionalnega vprašanja, da pojem hrvaški narod, kot tudi pojem srbski ali slovenski narod, danes ni enoznačen, homogen in nedeljiv, kakor tudi v zgodovini nikoli ni bil. Naj parafraziram Krležo – Hrvatje smo mi, prebivalci Gornjega grada, mi, Hrvatje v svojih vilah s po osmero glav sluzinčadi, mi, Hrvatje v odprtih apnenicah, mi, Hrvatje v belih avtomobilih, mi, Hrvatje, ki prodajamo drva po tri dinarje. Zato ni dovolj braniti, čeprav je tudi to potrebno, samo ustavnih določil odnosa razredno in nacionalno, ampak moramo seči po odločnejših ukrepih v lastnem okolju, da se ta določila tudi uresničijo.

Kritična analiza o mojem mnenju zelo dobro in odločno nakazuje potrebnost spremembe v strukturi moči v jugoslovanski družbi na vseh ravneh in predlaga vrsto rešitev, ki naj k temu prispevajo. Poglavitno pa je, da se organizirane subjektivne sile nenehno borijo za to, da se nacionalni interes vedno izraža skoz razredni interes, saj si delavski razred, glede na svoj položaj v proizvodnji in delitvi (ker ne živi od izkoriščanja in privilegijev) – prizadeva, da bi se odprl, združil in povezal prek vseh meja. Če torej delavski razred oblikuje nacionalno, je tudi v federaciji možno usklajevanje in uresničevanje enotnosti delavskega razreda Jugoslavije. Če pa tega ne počne, in tako je danes, je razumljivo, da nastajajo težave. Največjo spremembo lahko pričakujemo, če bomo storili vse, da bi uresničili Ustavo, okrepili položaj delavca tako v združenem delu kot tudi v SIS, v mestni skupščini in občini, posebej pa v pokrajini in republici, saj je to edini način, da se bo njegov interes okrepil tudi v federaciji. V nasprotju s tem bi ločevanje razrednega in nacionalnega stanja le še poslabšalo, saj bi delavski razred (z raznimi organizacijskimi ukrepi izločen iz svojega naroda in enotno organiziran v odnosu na nacionalno) postal ne le vse bolj plen birokratskih sil, temveč bi nastale tudi vse večje možnosti, da bi nacionalno prevzela tiste sile, ki na vsak način želijo dokazati, da le te, ne pa komunisti, skrbijo za reševanje nacionalnega vprašanja. Takšna solucija bi pri nas, na Hrvaškem, najbolj ustrezala tistim silam v katoliški Cerkvi, ki še danes skušajo prenejati zgodovino in dokazati, da so se tako v prejšnjih stoletjih kot tudi še danes le one bojevale za reševanje hrvaškega nacionalnega vprašanja. Socialistična revolucija v Jugoslaviji je takšnim prenejanjem navkljub rešila nacionalno vprašanje vseh naših narodov in narodnosti. Pri nas na Hrvaškem poteka kontinuiran boj za reševanje nacionalnega vprašanja vse od Grgurja Ninskega, Matije Gubca, Strossmayerja do Tita. Zato ne smemo pozabiti, da ob tem delavsko-razrednem reševanju narodnostnega vprašanja in njegovi kontinuiteti obstaja tudi druga, reakcionarna kleronacionalistična kontinuiteta, ki se skuša – četudi je bila pravzaprav vedno proti interesom svojega naroda – prikazati kot njegov zaščitnik. Zaradi vsega tega je uresničevanje enotnosti razrednega in nacionalnega bistveno vprašanje kontinuitete in nadaljnega razvoja jugoslovanske socialistične revolucije.

Znotraj morajo ne samo Kritična analiza, temveč tudi prihodnji kongresi partije iskati radikalne spremembe v praksi, da bi s tem uresničili ustavno načelo, po katerem nacionalno izraža delavski razred. Vsaka drugačna rešitev, ko se nacionalno ne bi izražalo kot razredno, bo okrepila pritiske, ki se pojavljajo danes, da bi ločili nacionalno in razredno, da bi se v federaciji na eni strani organiziral narod, ki je različen od razreda, delavski razred pa bi se skušal organizirati po drugi poti – mimo naroda.